

Front og hjemmefront

Dansksindede nordslesvigere under Første Verdenskrig

af Hans Wolf, professor emer., dr.med. og cand.mag.

I Første Verdenskrig var både soldaten ved fronten og de, der var hjemme, berørt af krigen. Det var første gang i verdenshistorien, der kunne tales om en total krig, forstået på den måde, at både hæren ved fronten og hele samfundet var involveret og påvirket.

Det gjaldt især det daværende tyske kejserrige, men dermed også de dansksindede i Nordslesvig,¹ der siden 1864 var en del først af Preussen og siden 1871 af det tyske kejserrige. Ved fronten var soldaterne udsat for store lidelser, lemlæstelse og død. Ved hjemmefronten led befolkningen under mangel på levnedsmidler og dagligvarer pga. de allieredes blokade af Tyskland.

Det følgende er en redegørelse for, illustreret ved personlige vidnesbyrd, hvorledes de 26.000 dansksindede nordslesvigske soldater ved fronten og den dansksindede befolkning i Nordslesvig mestrede adskillelsen og lidelserne ved fronten og hjemmefronten i de fire år, krigen rasede.

Første Verdenskrig begyndte med kejser Wilhelm 2.s krigserklæring til Rusland og udsendelse af mobiliseringsordre om aftenen den 1. august 1914 med virkning den 2. august (ill. 1). I Nordslesvig blev ordren kundgjort i garnisonsbyerne, og allerede den 2. august begyndte de dansksindede nordslesvigske mænd at strømme til de garnisoner, hvor de fra 20-årsalderen som tyske statsborgere i tre år havde aftjent deres værnepligt. I første omgang skulle mænd af reserven, dvs. de inden for de sidste fire år hjemsendte soldater,

møde, men også nogle senere hjemsendte soldater, de såkaldte "Landwehr"-soldater, måtte møde. Således forlod den 39-årige Hans Bruun den 3. august sin gård, hustruen Sofie og fire børn i Skodborg for at stille på kasernen i Haderslev, hvor han var knyttet til 2. Kompagnie i III. Batalion i 84. Landwehr Infanterie Regiment.²

Medens befolkningen i det tyske kejserrige modtog mobiliseringsordren med begejstring, var stemningen blandt de dansksindede nordslesvigere ganske anderledes, selv om også de forventede, at krigen ville blive kortvarig og ende med en tysk sejr, som det var sket i 1871 i krigen mod Frankrig. De tyske soldater blev på banegårdene i Tyskland ved afrejsen til Øst- og Vestfront hyldet med begejstrede tilråb, blomster og gaver.

De dansksindede nordslesvigere måtte imidlertid kæmpe for en sag, som ikke var deres. Deres afmarch til fronten foregik derfor i stilhed med de pårørendes grådfyldte, bekymrede afsked.

Stemningen ved afmarchen til fronten fra Haderslev kaserne er beskrevet af den tyske underofficer M. Pohl:

"Da 2. bataljon drog mod banegården, var der mange mennesker på gaden, men der lød kun få hurraråb, og der var ingen blomsterbuketter. Vinduerne var tildækkede". Dertil bemærkede han, at det danske element gjorde sig synligt mærkbart. Han havde altid følt denne afmarch fra Haderslev som en dystert, svær afmarch. Da de drog forbi "Schulterblatt", et for soldaterne

Ill. 1. Mobiliseringsordre fra aftenen den 1. august 1914. I oversættelse: "Mobilisering vedtaget, første mobiliseringsdag den 2. august. Denne befaling skal straks offentliggøres." (Sonderborg Slot).

Modstående side:

Ill. 2 og 3. Ingeborg Andresen og Christian Hollensen (begge i privateje).

velkendt værtshus, fik enkelte et håndtryk, men en sejrsglad, begejstret stemning opstod ikke. Man var for nær ved den danske grænse. Uvished og bekymring trykkede sindet, og der blev også mumlet om en mulig landgang af englændere ved Esbjerg.³

I dagene umiddelbart efter mobiliseringen var grænsen til Danmark stadig åben. Bemærkelsesværdigt er det, at ingen af de nordslesvigske mænd på det tidspunkt deserterede til Danmark. Grunden hertil var mangefold. Få forventede, at Tyskland ville tabe krigen, og trods den ringe begejstring for at deltage i krigen følte mange dansksindede nordslesvigere, at det var deres pligt at deltage for efter krigen fortsat at kunne bo i Nordslesvig som tyske statsborgere. Det gjaldt således for dem om at bevare deres borgerlige rettigheder efter krigen og undgå, at deres ejendom blev konfiskeret. Typisk er et brev fra T. til sine forældre: "G. skrev til mig, at alle mand hjemme var mødt under fanerne. Dette er jeg meget glad for. Måske vor borgerret

nu vil blive mere respekteret i fremtiden. Bedre bevis på, at vi er lovlydige borgere, kan der ikke leveres".⁴ Der er adskillige udsagn fra dansksindede nordslesvigske soldater, som støttede dette synspunkt, således skrev Hans Moos: "Jeg tror at vores gode retfærdige danske sag er bedst tjent med, at alle unge står, hvor pligten sætter dem", og hans bror Peter Moos: "Vi skal tage vores tårn som tyske soldater, for at vi ikke skal tabe retten til vor hjemstavn".⁵

Dette var også holdningen hos flertallet af de dansksindede ledere i Nordslesvig, bl.a. rigsdagsmanden i Rigsdagen i Berlin, H.P. Hansen.⁶

Som krigen skred frem i fire lange år, og især da krigslykken svigtede Tyskland, var der i alt ca. 2.500 dansksindede især unge mænd, der illegalt krydsede grænsen ved Kongeåen til Danmark.⁷ De havde som unge uden ejendom, kone og børn mindre at miste og kunne i tankerne håbe på en genforening med Danmark, når Tyskland havde tabt krigen.

Under krigen styrkedes den danske bevidsthed blandt de dansksindede. De samlede sig om dansk kirke- og foreningsliv, i sprogforeningen, i “Vælgerforeningen for Nordslesvig” og i skoleforeningen, som var blomstret frem efter 1880, da Tyskland indførte obligatorisk undervisning på tysk i skolerne i Nordslesvig som led i fortykningsprocessen.

Bemærkelsesværdigt er det imidlertid, at i korrespondancen mellem front og hjem blev Nordslesvigs mulige genforening med Danmark stort set ikke nævnt, måske af frygt for censuren, som brevene kunne blive udsat for. Først i krigens sidste fase, hvor det var åbenlyst, at Tyskland ville tabe krigen, skrev Ingeborg Andersen (ill. 2) til Christian Hollensen (ill. 3) ved Østfronten: “Ja, sikke omvæltninger der sker, man kan næsten ikke følge med, og vort gamle ønske om at blive dansk, efter alt at dømme, vil nu opfyldes.”⁸ I sin dagbog hentyder Hans Bruun af og til til Pragerfreden i 1866 mellem Preussen og

Østrig, hvor § 5, som i øvrigt var blevet annulleret af Bismarck, gav løfte om en afstemning om, hvilket tilhørsforhold nordslesvigerne ønskede.

De dansksindede, både de, der var ved fronten, og de, der var i den såkaldte hjemmefront, måtte bære krigens lidelser. I alt døde 5.333 dansksindede mænd på Vest- og Østfront såvel som i den tyske marine.⁹ Et mindre antal af disse døde af somatiske sygdomme som lungebetændelse, tuberkulose og tarmsygdomme, men de fleste fik en voldelig død. De efterlod sig i mange tilfælde hustru og børn, ligesom min farfar, der faldt på Østfronten den 7. november 1915, og som efterlod sig min farmor (ill. 4) og fire uforsørgede børn (ill. 5) på en mindre gård på Kegnæs. Kvinder som min farmor måtte under adskillelsen og i enkestanden varetage både bedrift, husholdning og opdragelse af børnene. Der var i landbruget mangel på arbejdskraft, så kvinderne måtte deltage i det legemlige slid i bedriften. Landbrugs-

Ill. 4. Min farmor og farfar, optaget umiddelbart før min farfars afrejse til fronten i 1915 (privateje).

Modstående side:

Ill. 5. Min far (øverst til højre) og hans søskende, umiddelbart før min farfars afrejse til fronten i 1915 (privateje).

medhjælperne var også ved fronten, men kunne dog i perioder til dels erstattes af russiske, franske eller engelske krigsfanger. Et antal landbrugsmedhjælpere fra Danmark forblev beskæftiget i Nordslesvig under Første Verdenskrig. Før krigen havde godt 7.000 danske beskæftigelse i landbruget i Nordslesvig.¹⁰

Omkring $\frac{2}{3}$ af de faldne dansksindede mænd efterlod sig som min farfar en enke og uforsørgede børn. Meddelelse om, at min farfar var faldet ved Skudre i Letland, fik min farmor ikke før den 25. november 1915. Ofte var det en kammerat fra Nordslesvig, der hurtigt efter dødsfaldet i et brev underrettede den efterladte enke eller forældrene. Således skrev en kammerat til enken efter Niels Peter Nielsen, der som 26-årig faldt i Polen:

“Som god ven til din mand, vil jeg i dag søge, om jeg kan, i det mindste på min simple måde, at hjælpe dig med at bære den store sorg. Gid Gud må give dig og Niels’ s pårørende kraft og evne til at

tage mod dette sorgens budskab. Det lå ikke for Niels at slå ihjel og nedbryde. Vi søgte en plads ud omtrent midt i byen, i en have, under to store træer med hovedet mod vest og foldede hænder, blikket vendt mod øst, skuende mod daggry, den opgående sol. Vi satte et kønt birketræs kors på graven.”¹¹

Og Jeppe Østergaard skrev til sin kammerats, Niels Mathiesen Fuglsang, forældre også fra russisk Polen:

“Det er min sørgelige pligt at meddele jer, at Nis er falden. Fra det øjeblik, da Nis kom til Østpreussen og kom til kompagniet, har vi gået sammen i rækken og har talt sammen om fortiden og smedet fælles planer for fremtiden. Vi nærmede os fæstningen Warschau. Den 11. om middagen gik vi sammen. At det snart ville gå løs, vidste vi. Det var i en stor fyrreskov med tæt underskov, og inden vi så os for, lød geværernes knatren, og kuglerne hvislede om ørerne på os. Inden Nis endnu havde fået løsnet et skud, blev han ramt gennem

overarm ind i brystet”.¹² Brevskriveren selv faldt få dage senere 30 km øst for Lodz.

Det er ikke svært at forestille sig, hvilken sorg sådanne budskaber gav anledning til. Fremtidsdrømme blev til intet, og der blev tomrum omkring de efterladte. Nogle fortvivlede, andre lukkede sig inde i sig selv som f.eks. Marine Jensen, bondekone i Hviding, der efter at have mistet den første af sine fire sønner, der alle faldt, skrev, at hun ikke magtede at skrive derom. På den tid var der ingen psykologisk hjælp til at mestre en sådan situation, kun trøst og støtte af familie og venner i nærmiljøet og ikke mindst i en dyb hengiven til religionen. Da Marine den 9. maj 1918 havde mistet sin fjerde søn, Niels, skrev hun:

“Kære Jens. Her sender jeg dig brevet vi modtog, som du helst må sende hjem igen, det er lidt strengt for mig, men jeg må jo ikke klage, de er gået hjem til Vorherre, vi skal ikke forstå alt her i verden, men kun tro at alt sker til vort bedste, nu er de hos jer fader [faderen var død et år

tidligere] og somme tider er jeg så træt af at leve, at jeg helst ville hjem til din fader og drengene, men vi må jo vente Vorherre har sin tid bestemt”.¹³

Et lignende antal dansksindede mistede førligheden og/eller fik psykiske mén, som f.eks. Jørgen Hollensen, gårdejer i Skodborg, der mistede sin venstre arm på Vestfronten under kampene ved Laurettahøjen i 1916, og som i mange år bar præg af et stresssyndrom.¹⁴ Ca. 6.400 dansksindede blev lemlæstet i løbet af krigen. Et mindre antal af dem – ca. 5 % – er registreret med psykiske mén, men mange flere har formentlig båret rundt på et stresssyndrom, uden at det er blevet registreret. Som Erich Maria Remarque skrev i *Im Westen Nichts Neues*: “Zwei Jahre Schießen und Handgranaten – das kann man doch nicht ausziehen wie einen Strumpf nachher –”.

Ved hjemmefronten måtte hustruerne lide afsavn og vedvarende nære bekymring for at miste mand og/eller sønner. Disse tab af liv kom til at præge en hel generation af sønderjyder: Praktisk taget alle familier i Nordslesvig blev berørt.

Den ubemidlede del af befolkningen i Nordslesvig måtte ligesom den tyske generelt lide under mangel på levnedsmidler og andre dagligvarer. I krigens sidste to år måtte der endog indrettes folkekøkkener i de nordslesvigske købstæder, Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder, for at afhjælpe nøden hos byboerne. Gårdejerstanden klarede sig bedre. Til trods for tvangsaflevering af afgrøder og husdyr og rationering af såvel råstoffer til landbruget som dagligvarer, led de mindre nød end byboerne og kunne i mange tilfælde oprettholde et liv som før krigen.

Hvorledes mestrede manden ved fronten og hustruen i hjemmet adskil-

lelsen? Det var givetvis korrespondancen mellem fronten og hjemmet, der spillede den afgørende rolle. Det var den tyske hærledelses intention, for at bevare soldaternes kampvilje, at der skulle opretholdes en regelmæssig postgang mellem front og hjem, og det blev der: I løbet af krigen sendtes i alt 80 milliarder breve.

Om denne brevveksling skrev Ingeborg Andresen: "Brevvekslingen er dog lidt af et samvær" og "det er ligesom, jeg får talt med dig, når jeg skriver". Ja, hun kunne bogstaveligt tale med Christian Hollensen gennem sine breve: "God morgen! og til lykke med fødselsdagen, kære Kristian. Hvordan har du det i dag". Der var hos hende en spontanitet over det, hun skrev: "Jeg skriver bedst, når jeg lader det gå lige fra tankerne på papiret, skal jeg først lægge til rette bliver det til intet".¹⁵

Brevvekslingen kunne, hvis den var regelmæssig, udvikle sig til en dialog, selvom et brev mellem front og hjem typisk var 4-5 dage undervejs.¹⁶ På den måde kunne de holde sig orienteret om hinandens liv; hustruen kunne følge med i, hvor manden var, og hvad han foretog sig, og manden kunne følge med i, hvad der foregik i hjemmet. Ingeborg, der i perioder selv måtte stå for husholdning og bedrift, skrev: "Jeg har fodret menneskene, svinene og hestene. Nu er min aftenssyssel til side, så vil jeg have en passiar med min rekrut"¹⁷ og Christian fra skyttegraven: "Vi ligger i en lille skov under primitive forhold. Under et halvtag eller rettere en jordhytte, der er åben til den ene side, ligger vi ca. 40 mand stuvet som sild i en tønde".¹⁸ På den anden side, hvis brevene af en eller anden grund udeblev, øgedes bekymringen for den andens skæbne.

Om betydningen af brevvekslingen skrev Christian til Ingeborg:

"Du skrev i dit forrige brev, om du skrev for tit? nej du, jeg er som du ved glad for hvert brev jeg får. Livet vi lever er som i slægt med fangernes, friheden er taget fra os og dagene tomme og går i grov ensformighed, så gør det godt at mærke, at man ikke er glemt, at der er nogen hjemme, der tænker på én imellem, og derfor er breve kærkomne; jeg har igennem dem så godt kunnet følge med jer derhjemme".¹⁹

Da det nære kærlighedsliv mellem ægteparrene var brudt, var længsel efter nærhed et konstant emne i brevene. Kærlighed og savn måtte kompenseres med en understregning af kærlighed til og savn af hinanden. Da Jens Rasmussen var blevet fotograferet under en orlov, skrev Maria til ham den 12. juli 1915:

"Nu sidder jeg ved dit skrivebord og skriver til dig, dit billede står her foran mig, det er som om Du ser på mig. Jeg kysser så tit det kære ansigt, du ved jo nok jeg er af dem der er lidt kærlig anlagte. Og, kære Jens, var du blot her, så du kunne tage din kone og børn i dine arme og så blive hos os igen. Jeg længes i dag så forfærdelig efter dig, men vi deler jo skæbne med mange andre. Og mange har det jo meget værre".²⁰ Om et mere intimt kærlighedsliv blev der dog aldrig direkte skrevet.

Fra fronten berettede nogle om krigens gru. Således Mathias Mygind om en episode, da de befandt sig i Grodno i Polen på en kirkegård med en mur omkring, hvor russerne kom løbende op mod dem:

"Der gives hurtigt ild. Det var et uhyggeligt optrin. Jeg rystede af spænding, kunne ikke få mig selv til at lægge bøssen mod kinden og sigte på de ulykkelige på så nært hold, og ønskede at de bare måtte komme uskadt herfra. Der kom et maskingevær til, og så majer de mange russer ned,

de lå og jamrede sig, men blev skudt”²¹
Mathias blev selv kort tid efter dræbt.

Ofte blev de voldsomme begivenheder imidlertid fortiet. Ivar Henningsen, der var sanitetssoldat skrev til sin hustru:

Du skriver, at jeg vist ikke skriver det værste. O, min skat, jeg kan, men kun på ønske fortælle det, krigen bærer i sit skrækkelige mørke, og det kan omfattes i et ord, krig er djævelskab og ikke menneskeværdigt, dybt kan det skære i hjertet og oprigtig harme kan komme op i én, når man tænker på dem, der har anstiftet denne krig og i grunden – hvorfor?”²²

Disse voldsomheder kunne føre til afstumpethed hos soldaten, således berettede Hemming Skov fra Østfronten i 1914:

“Man fulgte blindt skæbnen, ingen tid til i enrum at ruge over sine sorger. Derfor så man folk le midt i elendigheden og spøge midt i granatilden. Det daglige myrderi, det stadige syn af sårede og død, den evindelige brummen og knalden, alt dette indgik i bevidstheden som det givne, som den naturligste ting af verden.”²³

For den dansksindede soldat var håbet stedse, at krigen snart fik en ende, så han igen kunne komme hjem til sine kære og sit elskede Nordslesvig. Mødte han døden opstod der eksistentielle tanker. “Eders –” skrev i januar 1915 efter at en soldat, der stod ved hans side, var blevet ramt i tindingen af en dødelig kugle:

“Ja, krigen er ubarmhjertig hård. Når man således går med døden for øje hver eneste dag, hvor er glæden over hver dag, som man får lov til at leve, dog stor. Og når der så kommer en ledig Time, lever man hele sit tidligere liv om igen i tankerne. Man glæder sig over alle de fornøjelige timer, som man før har haft, alt står i så dejligt lys. Og man bebrejder sig selv, at man ikke har udnyttet sin tid bedre. Hvor

kan det dog være, at man først nu opfatter alt det skønne på den rette måde? [...] Og så udmaler vi os altid, hvordan fremtiden vil se ud. Men ak, det er alt så uvist, så usikkert. Man bygger og bygger, men ser dog den nære fare for, at alt styrter sammen en skønne dag. Og dog, – håbet giver vi ikke slip på. Det holder vi fast til vort sidste åndedrag. Det giver os mod og fortrøstning! Ja, jeg vil håbe, at det snart må få en Ende. Sikken lykke for den, som så atter får lov til at vende hjem til sine kære, ja, gid den lykke også måtte times mig, så vil man alligevel glæde sig over, at man har gennemgået en så hård prøvelse, glæde sig over meget af det, man har oplevet, da vil man føle sig som mand, rank og stærk og prøvet.”²⁴

Mange dansksindede nordslesvigere tilhørte 84. Infanterie Regiment, som overvejende kæmpede på Vestfronten, og 84. Landwehr Infanterie Regiment, som overvejende var på Østfronten, men på Østfronten var de spredt mellem flere end 200 forskellige regimenter. Af og til mødte de dansksindede soldater imidlertid ligesindede. Der var i den tyske hær ikke retningslinjer for, om det var tilladt dem at tale dansk indbyrdes. Det var oftest overladt til de overordnede officerer. I modsætning hertil var det generelt forbudt de fransksindede elsass-lothringer at tale fransk. Som oftest kunne de dansksindede nordslesvigere samtale på deres modersmål, underholde hinanden om hjemstavnen, synge danske sange eller hengive sig til de nordslesvigske kortspil skat og skårvindsel. Fritz skrev fra Angustowa på Østfronten:

“Vi er mange nordslesvigere i vort kompagni og er glade for at gå og tale sammen på vort gode gamle modersmål. Vi taler altid om, at når krigen blot var forbi; men det er nok et emne, hver ene-

ste soldat drøfter et par gange om dagen. Ellers taler vi om vort kære hjemland og sammenligner det med landet og folket her. Hvor kan vi være stolte af at være nordslesvigere. Bare vi var deroppe igen”.²⁵

Der er her fokuseret på brevvekslingen som det vigtigste element til at udholde krigens

vanskeligheder. I brevvekslingen kom en række elementer til udtryk som fortællingen om fronten og hjemmet, troen på Gud, bevarelsen af den nordslesvigske identitet, sammenholdet i hjemmet og ved fronten, pakkerne med levnedsmidler fra hjemmet og udsigten til eller mindet om en orlov; alt sammen nødvendige tiltag for at udholde krigens svære dagligdag.

Noter

- 1 Betegnelserne Nordslesvig og nordslesvigere vil konsekvent blive brugt som betegnelser for det nuværende Sønderjylland og sønderjyder, fordi først efter Genforeningen i 1920 blev de sidstnævnte begreber almindeligt anvendt. Det var også således, befolkningen i det daværende Nordslesvig omtalte sig selv og deres landsdel.
- 2 P.G. Wemmelund: *Denne onde krig. Uddrag af Hans Bruuns dagbogsnotater og hans brevveksling med hustruen Sofie Bruun under 1. verdenskrig 1914-1918*. 2000.
- 3 Pohl tjente i det 84. Infanterie Regiment, von Manstein (schleswigsches), II. Bataillon, 5. Kompanie. D. Hülsemann (Hrsg.): *Geschichte des Infanterie-Regiments von Mannstein (Schleswigsches)* Nr. 84 1914-1918 in Einzeldarstellungen von Frontkämpfen. 1. Band. Hamburg. 1921-29, s. 5.
- 4 H. Nielsen: *Sønderjyske Soldaterbreve fra Øst- og Vestfronten, skrevne til Slægt og Venner i Hjemmet*. 1915, s. 23.
- 5 LAA privatarkiv 532: Peter Moos, breve 1914-16. Frankrig (03.12.15).
- 6 H.P. Hanssen 1924 I, 111.
- 7 Nils Arne Sørensen: *Den store krig. Europaernes Første Verdenskrig*. 2005, s. 125.
- 8 H. Wolf: *Teglværksejer Hollensen. Brevveksling fra Østfronten 1915-18 og dagbøger 1930-43*. 2014, s. 39.
- 9 <www.museum-soenderjylland.dk>.
- 10 K. Alnor: *Die schleswigsche Frage und der Weltkrieg. I. Handbuch zur schleswigschen Frage. II. Band*. Neumünster. 1926-29, s. 29.
- 11 M. Ottesen: *Breve til Hjemmet fra sønderjyske Soldater*. 1917, s. 87.
- 12 M.C. Skar (udg.): *To faldne brødre. Breve fra Jeppe og Peter Østergaard hjem til Nordslesvig*. 1931, s. 61.
- 13 J.P. Jensen: *Nyt fra Vestfronten. Marine og sønners breve fra 1. verdenskrig*. 1998, s. 266.
- 14 Wolf 2014, s. 62.
- 15 Wolf 2014, s. 31.
- 16 K. Schracke: *Geschichte der deutschen Feldpost im Kriege 1914/18*. Berlin. 1921.
- 17 Wolf 2014, s. 31.
- 18 Ibid, s. 51.
- 19 Ibid, s. 33.
- 20 <diggy.ruc.dk/bitstream/1800/12870/3/dansksinde%206.pdf>.
- 21 M. Mygind: LAA 1.1970. SK(03.09.15).
- 22 I. Henningsen: <www.verdenskrig.dk>. (23.09.14).
- 23 H. Skov: *Anden Gang gennem Polen*. DSK Årbog 1947, s. 41.
- 24 Nielsen 1915, s. 81.
- 25 Nielsen 1915, s. 165.